

INDIVIDUALIZÁCIA, SOCIÁLNE PATOLÓGIE
A STAROSŤ O SEBA

Rozhovor s Axelom Honnethom

Axel Honneth

Axel Honneth (1949) je nemecký filozof, profesor na Goetheho univerzite vo Frankfurtu a na Kolumbijskej univerzite v New Yorku, riaditeľ Institut für Sozialforschung. A. Honneth patrí k tretej generácii kritických teoretikov Frankfurtskej školy, ktorí sa hlásia k odkazu Adorna, Horkheimera a Habermasa. Za hlavnú tému jeho prác by sme mohli označiť problematiku uznania, ktorá je kľúčovým pojmom jeho teórie spoločnosti (Kampf um Anerkennung, Boj o uznanie, 1992; Umverteilung oder Anerkennung?, Prerozdelenie alebo uznanie?, 2003, česky 2004). Predmetom rozhovoru pre časopis Filozofia je otázka starosti o seba, ktorú Honneth dáva do vzťahu s jeho poslednou knihou Das Recht der Freiheit (Právo na slobodu, 2011).

E. Dunaj, V. Suvák: *Individualizácia je proces, ktorý podľa viacerých sociológov charakterizuje vývoj a premenu modernej spoločnosti. Ak pochopíme individualizáciu veľmi široko ako proces vymaňovania sa jednotlivých členov spoločnosti z tradičných sociálnych väzieb, potom je jeho zmyslom väčšia autonómia. Môžeme povedať v dobe „neskorej moderny“, že rôzne trendy individualizácie v západných spoločnostiach po druhej svetovej vojne priniesli jednotlivcom viac slobody? Alebo inak: Rozumieme dnes pod slobodou ešte stále to isté, čo zakladatelia modernej sociológie?*

Axel Honneth: Už sociálno-teoretickí klasici, ktorí opisovali procesy individualizácie ako charakteristický znak obratu k moderne, teda Marx a Durkheim, Tönnies a Parsons, nie vždy dostatočne jasne rozlišovali, ktoré jednotlivé javy mali vlastne na mysli. Pri procese individualizácie môžeme s istotou analyticky rozlíšiť tri aspekty skúmania, vždy z hľadiska ich vzájomného vzťahu, ako aj z hľadiska toho, či sa navzájom ovplyvňujú. Po prvé, za individualizáciu považujeme pokračujúcu diferenciaciu životných situácií a prekonanie tradičných väzieb, vďaka čomu sa individuú počas života podstatne rozširuje jeho manévrovací priestor („individualizácia“). Po druhé, rovnaký pojem sa zároveň

vzťahuje na proces, v priebehu ktorého sa individuuum stane schopným zaobchádzať s vopred danými alternatívami konania, a to reflektujúcim spôsobom, uvedomujúc si samo seba. V popredí tu teda stojí proces umocnenia individuálneho sebaurčenia, ktorý si však netreba mýliť s čisto objektívnym procesom rozširovania jednotlivých možností voľby („autonomizácia“). Po tretie, tomu istému procesu sa často prikladá dodatočný význam osamotenania alebo zosúkromnenia (*Privatisierung*), čím sa myslí to, že následkom zničenia intersubjektívne záväzných spoločenských vzťahov prichádzajú individuá postupne o bezpečné sociálne kontakty, a tým sa od seba čoraz viac izolujú („zosúkromnenie“). Ak si teraz vzhľadom na naše súčasné pomery položíme otázku, aký je vzťah medzi týmito tromi aspektmi individualizácie, ukáže sa, že na ňu dokážeme len ťažko odpovedať. Mám dojem, že v dnešnej dobe prevláda v mnohých regiónoch kapitalistických spoločností Západu názor, že naše individuálne slobody sú vo všeobecnosti určené „negatívne“, takže znamenajú predovšetkým šancu na individuálnu maximalizáciu úžitku; ak je to skutočne tak, proces individualizácie v dnešnej dobe by výrazne pokročil výlučne v prvom zmysle, následkom čoho by sa zvýšil stupeň zosúkromnenia. No takýchto empirických diagnóz by som sa radšej vyvaroval, keďže existujú mnohé indikátory naznačujúce, že vytváranie spoločenských vzťahov na subpolitickú úroveň výrazne nepoľavilo a my máme naopak do činenia s tendenciami opätovného oživenia kultúry občianskych združení (v každom prípade počet spolkov v Nemecku už roky výrazne narastá). Ako vidíte, je ťažké odpovedať na vašu otázku tak, aby odpoveď bola jasná a jednoznačná.

E. D., V. S.: *Zdá sa, že proces individualizácie v západných spoločnostiach sprevádzajú rôzne patologické javy, na ktoré upozorňuje napr. Alain Ehrenberg a na ktoré upozorňujete aj vy vo svojej práci Das Recht der Freiheit. Myslíte si, že hlavnou príčinou týchto javov je rastúci tlak na sebarealizáciu individua, ktorý by sme mohli pochopiť paradoxne ako naplnenie idey individualizácie? Alebo je príčinou týchto javov skôr inštitucionalizovaná podoba slobody?*

Axel Honneth: Aj na túto otázku sa veľmi ťažko odpovedá, keďže na základe krátkodobých vývojových fáz by sme nemali predpovedať dlhodobejšie tendencie v procese spoločenskej modernizácie. V niektorých sférach našich západných spoločností dnes, samozrejme platí, že hodnote sebarealizácie sa pripisuje veľký význam. Spoločenské agentúry, ako sú napríklad podniky alebo vzdelávacie inštitúcie, túto hodnotu od jednotlivcov dokonca vyžadujú. No tento stúpajúci tlak na sebarealizáciu v práci podľa daných možností – a teda aj na ochotu jednotlivca samostatne zvyšovať vlastný výkon – stojí v priamom rozpore s inou tendenciou. Ide o tendenciu, ktorej cieľom je maximalizácia vlastného prospechu v konkurencii s inými a táto tendencia sa v našej kapitalistickej spoločnosti, založenej na súťaži, neustále stupňuje. Zatiaľ čo prvá požiadavka „ideologickejšie“ nabáda jedinca, aby rezervy sústavného stupňovania vlastného výkonu hľadal vo svojej „vnútornej“ povahe, trhovo-liberálna tendencia individuálnej maximalizácie prospechu od jedinca žiada, aby sa striktnie držal výlučne svojich, v zásade ekonomicky definovaných záujmov a nebral pritom ohľad na to, k čomu by ho inak naviedla jeho „vnútorná“ prirodzenosť. Ja osobne som presvedčený, že ideológia „negatívnej slobody“ je

dnes omnoho účinnejšia než výzva na „sebarealizáciu“. Tá zohráva rolu pravdepodobne iba vo vybraných oblastiach s vysokokvalifikovanými zamestnancami. Naproti tomu sa mi zdá, že medzičasom o všetkých členoch našej spoločnosti, teda aj o pauperizovaných, chudobou ohrozených vrstvách platí, že sa im predkladá požiadavka vlastnej zodpovednosti za svoj osud a hľadanie osobného prospechu v kapitalistickej súťaži, samozrejme, podľa ich najlepších schopností.

E. D., V. S.: *Neskorý Foucault sa zaoberal vzťahom medzi sebaopoznaním a starostou o seba. Všimol si, že grécki a rímski vzdelanci chápali tento vzťah inak ako my: Príkaz Poznaj sám seba! znamenal v prvom rade požiadavku starosti o seba. Inými slovami, poznať pravdu o sebe si vyžadovalo obrovskú prácu, ktorú jednotlivec uskutočňoval na svojom tele a duši v snahe ovládnuť svoj život. My chápeme sebaopoznanie ako príslub istoty a z príslubu by malo vyplývať smerovanie našej sebarealizácie. Myslite si, že v súčasnej spoločnosti je možné dosiahnuť taký stav sebaopoznania, z ktorého by vyplýval adekvátny spôsob starosti o seba?*

Axel Honneth: Odpoveď na túto otázku do značnej miery závisí od toho, ako porozumieme Foucaultovmu odporúčaniu návratu k „starosti o seba samého“. Táto formulácia bola podľa môjho názoru už od počiatku nejasná: Mal Foucault na mysli výzvu na kultivovanie iba vlastného, suverénneho Ja v duchu stoickej tradície, alebo výzvu vrátiť sa v aristotelovskom duchu k základným etickým väzbám, podstatným pre vlastné Ja? Táto interpretačná alternatíva by sa dala charakterizovať aj tak, že v prvom prípade si Foucault predstavuje „monologický“ akt zmocnenia sa samého seba, avšak v druhom prípade „dialogický“ proces návratu k hodnotným sociálnym väzbám a eticky obsažným životným úlohám. A iba vtedy, keď Foucaultovo odporúčanie chápeme v tomto druhom zmysle, vidím v ňom dnes určitý politicko-morálny dosah; potom by sme ho všetci mohli považovať za výzvu chápať svoju slobodu ako niečo, za čo vďačíme nielen vlastnému úsiliu, ale aj mnohým väzbám, či už konkrétnym, alebo všeobecným, na iných ľuďoch, ktorí často vôbec nedopustia, aby sme sa zamerali iba na individuálnu maximalizáciu úžitku.

E. D., V. S.: *Ak odpoveď na otázku, „Kto som?“ nie je zárukou toho, že dám svojomu životu správny smer, akú otázku by som si mal položiť? Z čoho mám vychádzať pri etickom pohľade na vlastný život?*

Axel Honneth: Povedal by som, úplne v zmysle mojej predošlej odpovede, že primeraná orientácia v našom politicko-morálnom postoji by mala v dnešnej dobe vzhľadom na okolnosti vyplývať z odpovede na otázky „Kto sme?“, „Kým chceme byť?“. Pri takomto obrátení otázky, ktorej adresátom nie je „Ja“ ale „My“, by sa ukázalo, že za náš blahobyt a za naše individuálne slobody vďačíme oveľa viac solidárnemu spolupôsobeniu v priateľských zväzkoch, rodinách, hospodárskych podnikoch a vytváraní politickej vôle, než by si fixácia na výlučne „negatívnu“ slobodu bola ochotná pripustiť. Aj preto som svoju poslednú knihu *Das Recht der Freiheit* poňal koniec koncov ako terapeutický zámer, pri ktorom objasňujem, ako veľmi závisí naša individuálna sloboda od inštitucionálne garantovanej možnosti zúčastňovať sa spoločenského konania nenútené a bez stra-

chu. Skrátka, v dôsledku fixácie na „negatívnu“ slobodu sme zabudli na to, že za našu individuálnu slobodu vďačíme práve krehkým putám solidárneho spolupôsobenia

E. D., V. S.: *Foucault vo svojich posledných prednáškach na Collège de France skúmal „techniky seba samého“, t. j. spôsoby, akými sa subjekt vzťahuje k sebe samému, ktoré sa nedajú uchopiť z hľadiska tradičnej diferencie medzi teoretickým a praktickým. Sókratovi nasledovníci vytvorili praktiky seba samého, aby ovládli svoje životy. Ich rímski pokračovatelia v radoch kynikov a stoikov pretavili tieto praktiky do „kultúry seba samého“. Praktiky či techniky seba samého však majú tendenciu transformovať sa do podoby vedenia, ktoré sa následne spája s rôznymi technikami moci. Pôvodne individualistická etika sa tak mení na etiku univerzalistickú. Vidíte analogický pohyb v súčasných západných spoločnostiach, v ktorých jednotlivci uprednostňujú inštitucionalizovanú formu slobody (napr. právnu slobodu) na úkor ostatných praktík slobody?*

Axel Honneth: Áno, samozrejme, presne to som chcel povedať. V istom zmysle máme dnes do činenia so sociálne podmienenou „patológiou“ slobody, ktorá spočíva v tom, že nás kapitalisticky formované životné pomery nabádajú k tomu, aby sme samých seba chápali už iba v zmysle „právnej“ alebo „negatívnej“ slobody – zatiaľ čo v skutočnosti za individuálnu slobodu vďačíme spravidla až inštitucionálnym kontextom sociálnej slobody. Jej základ leží vo vzájomnom dopĺňaní sa v priateľstve, demokratickom konaní alebo v kooperatívnom ekonomickom konaní. Ak má teda sociálna sloboda v takomto kontexte skutočne prosperovať, musíme zriadiť a následne vybaviť príslušné nosné inštitúcie – pričom tie musia byť koncipované vo svojich sociálnych štruktúrach tak, aby v nich subjekty mohli svoje spolupôsobenie prežívať ako nenútené, rovnoprávne a bez strachu.

E. D., V. S.: *V už zmienenej knihe Das Recht der Freiheit spracúvate „možnosti slobody“ a ukazujete hranice právnej slobody. Mohli by ste túto problematiku trochu rozviť?*

Axel Honneth: Od dôb Locka alebo Kanta idea právnej slobody predpokladá, že jednotlivec môže v priestore chránenom pred vonkajšími vplyvmi realizovať svoje záujmy bez toho, aby musel pritom brať ohľad na sociálne väzby alebo neformálne záväzky. Je veľkým výdobytkom modernej spoločnosti, že vytvorila takú sféru právnej rovnosti a slobody, v rámci ktorej sa môžu subjekty chrániť pred bezohľadnosťou štátu alebo iných súkromných subjektov. Ak však takto chápanú právnu slobodu považujeme za úplnú slobodu, prekračujeme jej význam. Vo chvíli, keď to urobíme, chápeme seba samých už len ako privátne subjekty, ktoré nie sú závislé od spolupôsobenia s inými ani od sociálnych väzieb. Preto osamostatnenie sa právnej slobody predstavuje v mojich očiach sociálnu patológiu, keďže nám bráni uvedomovať si hodnotu toho, čo ja nazývam sociálnou slobodou.

E. D., V. S.: *Ako je zřejmé i z tejto vašej odpovede, sociálna patológia patrí medzi najdôležitejšie pojmy vašich skúmaní a aj jedna z vašich bratislavských prednášok v marci 2013 mala za cieľ jej objasnenie. V skorších prácach chápete úlohu sociálnej*

filozofie – v nadväznosti na Rousseaua – ako zisťovanie sociálnych patológií, t. j. prekážok, ktoré nové spôsoby života v modernej spoločnosti kladú do cesty formy sebarealizácie človeka. V knihe Das Recht der Freiheit už vo vašej definícii vidno posun. Mohli by ste ho objasniť, prípadne uviesť dôvody tejto rekonfigurácie? Aké dopady má takáto patológia na jednotlivca a na jeho „starosť o seba“?

Axel Honneth: Áno, som trochu opatrnejší pri používaní pojmu „sociálna patológia“, ktorý sa mi však napriek tomu, pokiaľ ide o ciele sociálnej filozofie, javí ako zásadný. Podľa môjho názoru táto disciplína by mala preskúmať a diagnostikovať, či sa spoločnosť nachádza v „dobrom“ stave, t. j. či v spoločnosti vládnu také pomery, ktoré vychádzajú v ústrety členom spoločnosti pri ich úsilí o sebarealizáciu. To odlišuje sociálnu filozofiu od politickej filozofie, ktorá sa omnoho intenzívnejšie pýta na podmienky legitimacy a spravodlivosti politického usporiadania. Čo sa teda týka sociálnych patológií, ide o také podmienky alebo tendencie, ktoré stoja v ceste predpokladom takejto „dobrej“ spoločnosti. Jednoznačne pri tom však rozlišujem medzi sociálnymi patológiami prvého a druhého stupňa, pričom pod prvými mám na mysli priamo vzťahy, ktoré odporujú sebarealizačným snahám jednotlivca, zatiaľ čo druhé predstavujú isté racionálne deficity, ktoré bránia členom spoločnosti vôbec vnímať a uvedomiť si už existujúce možnosti dobrých foriem spoluzitania. V knihe *Das Recht der Freiheit* opisujem práve takéto patológie druhého stupňa. Pokúšam sa poukázať na to, že v dnešnej dobe je prítomná sociálne podmienená tendencia nevnímať už existujúce šance sociálnej slobody, pretože náš sociálny priestor interpretujeme pomocou negatívnych alebo „morálnych“ pojmov. Podľa toho, ako interpretujeme Foucaultov princíp „starosti o seba samého“, majú potom takéto patológie, samozrejme, priamy vplyv na spôsob života subjektov: Ak totiž tieto subjekty chápu inštitucionálne možnosti slobody čisto individualisticky, tak podľa môjho presvedčenia nedokážu viesť uspokojivý a plnohodnotný život.

E. D., V. S.: *Na záver by sme vám radi položili ešte jednu skôr všeobecnejšiu otázku. Myslíte si, že súčasná západná spoločnosť potrebuje filozofiu? Majú podľa vás filozofi špecifickú úlohu či poslanie, ktorých napĺňanie nie je zastupiteľné sociológmi, prírodovedcami, ekológmi, umelcami, spisovateľmi alebo inými intelektuálmi?*

Axel Honneth: Myslím si, že napriek postupnému okliešťovaniu rozsahu pôsobnosti filozofie – filozofia už nie je „encyklopedickou vedou“ ako za čias Hegla – sa na jej úlohu v posledných dvoch storočiach zmenilo len veľmi málo: V orchestri rôznych disciplín jej pripadá nenahraditeľná funkcia vyzdvihnúť z nášho konania a poznania to, čo môžeme na základe dobrých a všeobecne pochopiteľných dôvodov považovať za „racionálne“.

*Zhovárali sa Lubomír Dunaj a Vladislav Suvák.
Z nemčiny preložil Ján Danko.*

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-0164-12.